

Чўлпоннинг дин ва миллат хурриятига умид боғлаганлигини исботловчи энг характерли далиллардан бири – унинг 1922 йил 4 августида шахид кетган Анвар пошога бағишланган «Балживон» номли шеъри хисобланади. Хориждаги олимлар ушбу шеър хақида тез-тез фикр айтган бўлсалар-да, ўзбек адабиётшунослигида унинг номи ҳам деярли тилга олинмай келинган. Холбуки, «Балживон» Чўлпоннинг «Гўзал Туркистон», «Гўзал Фаргона» шеърлари сингари кўлдан кўлга ўтиб, «турку каби» севиб ўқилган.

Абдулхамид Сулаймон ўгли Чўлпон Туркистоннинг буюк мужоҳид шоири эди. Шунинг учун унинг шеърларида Ватан истиклоли учун кураш дин ва имон хуррияти учун курашдан ажралмагандир. Чўлпон мусулмонликнинг хароб ахволига каттик куйингани туфайли ҳам бир шеърида «Мўминларнинг ок виждони, имони, Шам сўнгандай тинсизгина сўндими?», деган саволга эътиборни қаратган эди.

Чўлпоннинг дин ва миллат хурриятига умид боғлаганлигини исботловчи энг характерли далиллардан бири – унинг «Балживон» номли шеъри хисобланади. Хориждаги олимлар ушбу шеър хақида тез-тез фикр айтган бўлсалар-да, ўзбек адабиётшунослигида унинг номи ҳам деярли тилга олинмай келинган. Холбуки, «Балживон» Чўлпоннинг «Гўзал Туркистон», «Гўзал Фаргона» шеърлари сингари кўлдан кўлга ўтиб, «турку каби» севиб ўқилган. Колаверса, ўзбек шеърияти тарихида мазмун-моҳияти жихатидан «Балживон»га ўхшаш ёки унга яқин келадиган иккинчи бир шеър йўқдир.

Чўлпон шеъриятининг Туркиядаги тадқиқотчиси Хусайн Ўзбойнинг таъкидлашича, шоирнинг «Бузилган ўлкага», «Ёнгин», «Кўзгалиш», «Бас энди» сингари 1920 йилдан кейин ёзилган шеърлари катори «Балживон» шеърини ҳам эътиборга олмасдан, Чўлпон адабий шахсияти ва ижодиётига тўғри баҳо бериш мумкин эмас. Бу таъкидда жон бор, албатта. Чунки, биринчидан: «Чўлпоннинг асл адабий фаолияти 1920 йилдан бошланган ва у 1920-1926 йиллар орасида янги ўзбек адабиётининг мукаммал шеърларини яратган. Иккинчидан, мазкур шеърларни назардан соқит қилиб, нима учун Чўлпон кўнглида ИСЁН («Мен кучли, мен-да исён, Мен тўлқун: мен-да тугён, Кўпирурман: тошарман. Чегарамдан ошарман...»), КАСОС «йикитгувчи, агдаргувчи кўзгалиш. Яқиндаги зўр курашнинг бошидир...») туйғулари бу қадар кенг ўрин ишғол қилганлиги ва у нега собит эътикодда «буюк кўзгалиш руҳи» билан қалам тебратганлигини чуқур англаб ҳам, ҳаққоний изоҳлаб ҳам бўлмайди.

«Балживон» – жами йигирма олти мисралаи бир шеър. Аммо унинг бағрига яширинган тарихий маъно, очик фарёд ва толесизлик аламини ўнлаб дostonлар таркибига ҳам

сигдириб бўлмайди. Ундаги хар бир сўз, хар бир сатр оралаб АЙРИЛИК ва ЖУДОЛИК изтироби мавж уради. Ундаги ОХАНГ ўз улугворлиги, теранлиги ва таъсирчанлиги билан кадимги туркларнинг фиғону фарёдга тўлик марсия оханларини эсга солади.

Фарёдим дунёнинг борлигин бўгсин,
Умиднинг энг сўнги ипларин узсин!

Шеър «дунёнинг борлигин» бўғиб, «умиднинг энг сўнги ипларин» узишга йўналтирилган ана шундай кучли фарёд билан бошланади. Бу ФАРЁДнинг сабаби нима? Сабаби: «газابدан титраган ёш бир йигит»нинг дунёдан бемахал кўз юмиши:

Газабдан титраган ёш бир йигитнинг
Тошдан сийнасига ўқлар ўрнашмиш.

Аслида бу «ўқлар» – ЭРК ва ОЗОДЛИК, ДИЁНАТ ва ФИДОЙИЛИК сийнасига санчилган ганим ўқлари эди. Шу боис хатто:

Тогларда эрк учун юрган кийикнинг
Кора кўзларига мотамлар кирмиш.

Гап шундаки, «тоғларда эрк учун юрган кийик» – бу айна пайтда ўша мархум йигитнинг тимсолидир. Чунки, уни олис диёрларда бўй чўзган азим тоғлар бағрига ЭРК ва ХУРРИЯТ маслаги бошлаб келганди. Бирок, қисмат унга кулиб бокмади. Дарёлар ва тўлкинларни титратган бу ЭР парокандалик, ожизлик, соткинлик ва кўркоклик қурбони бўлди. Натижада:

Дарёлар, тўлкинлар титратган бир Эр,
Зарбалар қахридан йикилмиш, толмиш!
Кутулиш юлдузи йўқликка кирмиш,
Сенинг сўнг жонингни ёвларинг олмиш.

Худди шу ўринда табиий савол тугилади: шоир «кутулиш юлдузи»нинг сўнишини унинг тақдири билан боғлаган у жасур, у ёвқур нажот даргасининг ўзи ким? Бу халоскор кимни кимдан ёки нимадан халос қилишга қасд қилган эди?

Бундай саволларга шеърда очик жавоб йўқ, лекин бошдан-охир очик ишоратлар бор. Ва уларнинг хар бири алгов-далговли, конга беланган мурасасиз тарихий вокелик, шу вокелик марказида кўлида қилич ўйнаган қудратли тарихий бир ШАХС қисматиға эътиборни жалб этади.

Бундан уч-тўрт йил муқаддам Чўлпон номини Анвар Пошо номи билан ёнма-ён қўйиш, камида, ари уясиға чўп суқиш билан теппа-тенг эди. Мустақиллик мафқураси чўчимасдан окни ок, корани кора дейиш ҳуқуқини берди. Жумладан, Анвар Пошоға ҳам муносабат ижобий томонға ўзгарди, жумхуриятимиз матбуотида унга бағишланган ва хақиқатни ёритишға хизмат этувчи бир неча мақолалар чиқди. Йигирманчи йилларда Анвар Пошонинг Туркистонға қелиши ва сиёсий фаолиятининг тарихий ахамиятини ҳаққоний

бахолаш учун эса бошни кундага кўйишдан ҳам кўркмаслик керак эди. Чўлпон шундай журъат ва шижоат сохиби бўлганлиги учун ҳам Анвар Пошо ўлими муносабати билан «Балживон» шеърини ёзганди. Бу шеър Анвар Пошонинг жасур сиймосини гавдалантирувчи сўздан яралган шеърини бир хайкал деса асло муболага бўлмайди.

Дарвоқе, Анвар Пошонинг кимлигини Чўлпон билмасмиди? Нахотки, у бу харбий зотнинг «инглиз империалистларининг жосуси», Шарк халкларининг «ашаддий душмани» эканлигини била туриб, унинг ўлими учун шу кадар кайгурган бўлса? Ха, Чўлпоннинг англагани, узок йиллар биз алданган ёлгон ва бўхтон эмас, балки хакикат эди. Демак. «Балживон» шеърини тахлил қилишдаги дастлабки талаб ва зарурият – Анвар Пошо маънавий сиймоси ва сиёсий харакатини улкан ёлгон, тухмат ҳамда уйдирмалардан ажратиб, мухтасар тарзда бўлса ҳамки, хакикатни сўзлашдан иборатдир. Унга тегишли чин хакикат эса мана бундай эди: «Анвар Пошо Турк дунёсида бўлганидек, Ислом оламида ҳам кенг танилган мард ва фидойи бир инсондир». Биринчи жахон урушигача у Туркиянинг нуфузли сиёсий ва харбий арбобларидан бўлиб, курашнинг энг калтис ва машаккатли йўлларини босиб ўтди. Тарихдан маълумки, Анвар Пошо 1920 йилнинг бошларида Москвага келган. Ленин билан учрашган. Кейинрок Москвада бир партия тузиб, уни «Мусулмонлар Интернационали» деб эълон қилган.

Анвар Пошо 1921 йилнинг кузида Бухорога келган. Бу ҳақда Бухоро жумҳурияти Марказий Ижроия кўмитаси раиси Усмон Хўжа шундай дейди: «Анвар Пошо Москвадан бошланган узок бир сафарнинг сўнгида – 1921 йил октябрь ойининг охирида Бухорога келди. Шунда мен Шаркий Бухорода эдим... Боқуда ўтказилган Шарк миллатлари курултойида катта бир нутқ ирод этган Анвар Пошо Бухорода хароратли тазахуррот-ла кутиб олиниб, кўп хурмат ва эҳтиромга сазовор бўлгандир» (Усмон Хўжа. Анвар Пошо Бухорода қолса эди... «Якин тарихимиз», 78-бет).

Анвар Пошо ва бир неча сафдошлари шахардан сал ташқаридаги мухташам «Дилкушо» касрига жойлаштирилади, Файзулла Хўжаев эса Усмон Хўжага сим қоқиб, «Бағоят буюк, бағоят мухтарам Анвар Пошо»нинг келганлиги, унга барча шарт-шароитлар яратилганлигини маълум қилади...

Рожи Чақирўз, Анвар Пошонинг Бухорога келганлиги хабари «халқ орасида тарқалгач, одамлар уни кўрмок учун тўпланишди. Пошо кўп халойик йигилган майдонга келди ва у ерда бир нутқ сўзлади...– дейди («Турк дунёси тарихи» журнали, 1982, 9-сон). Анвар Пошо Бухоро заминида туриб, Туркистон элига мурожаат қилар экан, жумладан, бундай фикрларни баён қилган эди: «Орқадолар! Туркистоннинг муқаддас даъвоси йўлида олиб бораётган мужодалага мен ҳам қўшилгани келдим. Ичингизда биз билан бирга курашмокни хоҳловчилар бўлса, таклиф этаман, онт ичишин! Лекин орангизда бола-чақаси руслар қўл остида бўлганлигини ўйлаб, андиша ва тараддуд қилувчилар бўлса, очикчасига айтишин...». Йигилган мужохидлар Туркистон озодлиги учун баробар мужодала этмакка онт ичадилар. Кўп ўтмай бу «онт» асоси сустиги ҳам равшанлиб қолади.

Анвар Пошонинг Бухорога қелиши Москов ҳукумати раҳбарияти учун маълум эмасди. Аксинча, Пошонинг ташрифи унинг сиёсий мақсад ва фаолиятига мутлақо зид эди.

Шунинг учун рус элчихонаси Анвар Пошо Бухорода бўлган дастлабки кунларданок унга карши хийла ва найранг ишларини бошлаган. Шу маънода Анвар Пошонинг 1921 йил 2 ноябрда хотини Нажиба Султонга йўллаган хатидаги куйидаги сўзлари эътиборга моликдир: «...Эрталаб рус элчихонасининг таржимони келди. Жамол Пошодан бир телеграмма келтирди. Унда менинг Московга кайтишим талаб килинарди. Лекин ундаги тарих тухоф-галат эди. Телеграмма Московдан тунда жўнатилган. Холбуки, Бухорога келиш кайди икки кун аввални кўрсатарди... Руслар Бухоро ва Хивада сарбаст колмок шарти ила Афгон ва Хиндни инглизларга бермокчилар... Ўзлари бутун хирслари ила Туркистон ва Кафказияга ёпишганлар» (Шавкат Сурайё Ойдемир. Македониядан Ўрта Осиёга. Анвар Пошо. 3-жилд, 639-640-бетлар).

Орадан бир кун ўтиб рус элчихонасининг таржимони яна Пошо хузурига келади. Жамол Пошодан келган иккита, Чичериндан олинган битта телеграммани кўрсатиб, зудлик билан унинг Москвага жўнашини талаб килади. «Якин кунларда, албатта, кетаман», дейди унга Пошо. Бунгача у «Когонда рус консули Юренов билан учрашган. Жамол Пошонинг Афғонистонга қачон келишини сўраган, элчи унга: «Жамолга йўл бериш у ёқда турсин, Сизнинг ҳам бу ерда нима ишлар билан шугулланишингизни жуда яхши биламиз», деб жавоб берган. Пошо буни тўғридан-тўғри кўрkitув чораси деб тушунган. Хуллас, у ўйлаб-ўйлаб, «Бухородан кетиш керак!» — деган қарорга келади. Ва Шаркий Бухорога томон йўлга хозирланади. Пошо Бухородан кетаётиб, бир гурух мужохидларни йигиб кўрсатмалар беради, уларни истиклол йўлида жон фидо айлашга даъват этиб дейди: «Туркистон учун курашмок керак. Ҳақ иши учун ўлимдан кўрксанг, ўзингни ҳам ит холида яшашга махкум киласан. Агар бу ишга катъий киришмасак, келажак авлодларнинг лаънати огир бўлур. Кутулиш йўлини излаб, ўлсак ҳам ўзимиздан кейин келадиган авлодларга озодлик ва истикбол йўлини таъминлаган бўламиз».

Анвар Пошо Бухоро шаҳри билан мангуга хайрлашган кун – 1921 йилнинг 8 ноябри. Шу куни «Авалло, амирнинг шаҳар ташқарисидаги саройи яқинидаги милиция биносига бордик, – дейди Пошо. – Бир рус милтиги ва юзта ўк олдим. Йўлга тушдик. Нихоят чўлга чиқиб, асл йўлга етишдик». Анвар Пошо учун бу йўл – роҳатсизлик, азоб ва рухий кийноқлар йўли эди. Бу йўлдан у маглубият ва шаҳидликка томон бораётганди. Унинг учун бу кунлар – бағоят зиддиятли, ўйловли, кўнгилни гоҳо тушқунлик қуюни қуршаб олган армонли кунлар эди. Бухорога у жуда улуг ният, юксак орзу-умидлар билан кириб келганди. Кондош ва диндош қардошларини бир байроқ остида бирлаштириш, уларга бош бўлиб, шон ва зафарлар қучиш, бу табаррук заминни босқинчилар кўлидан халос айлаб, асрий эркинлигини қайта тиклаш истаги уни Бухоройи Шарифга қорлаганди. Бухорони Пошо кўрди: бузилган, қарийб бир вайронага айлантирилган шаҳар жуда маҳзун ва чалажон бир аҳволда эди. Пошо бухороликларнинг аҳвол-руҳияти ва сиёсий-ижтимоий ҳаракатларини ҳам яқиндан кузатди. Тўғри, халқ орасида юрт истиклоли учун жон тиккан идроқи ойдин, имони бутун кишилар ҳам кўп эди. Шундай кишиларнинг йўлбошчилари маҳаллий ҳукумат номига: «Сизлар ўз биродарларингиз бўлган рус большевиклари билан Бухоро тупроғига кириб, миллат қонини тўқдингиз, унинг мулки бўлган олтин ва галлани йўқ қилиб ташладингиз, хуллас, халқнинг барча зарур мулкани йўқотдингиз, мачит ва мадрасалар қаби табаррук жойларни оёқ ости қилдингиз... Бухоронинг мустақиллиги қуруқ сўз бўлиб қолди, ҳақиқатда ундан дарак йўқ...

Бир ярим миллион кишидан иборат бўлган Бухоро аҳолиси чўл ва тоғларда ўзининг иссиқ конини тўкиб, кўлига килич олиб, миллат хоинлари билан жанг қилаётганлигини ҳозирги кунда кўриб турибмиз. Биз ҳам ватанимизнинг хақиқий фарзандлари билан бирга мамлакатимиз мустақиллиги ва раўнақи учун сиз, коммунистларга қарши қурашаверамиз. Бизлар босмачилар эмасмиз, балки миллатимизнинг хақиқий ва итоатли ходимларимиз. Душманларимиз бўлган русларни ватанимиздан ҳайдаб чиқарамиз...», деган эътирозномалар битган.

Лекин омма орасида большевикларнинг мақри ва пуч ваъдаларига ўқиб сиёсий хурофотдан мияси гавлаган кимсалар кўпайиб қолганлиги ва кўпаяётганлиги Анвар Пошони барибир ҳайрон қолдирди. Нега бундай? Бу нечук маслаксийлик? Одамлар руҳан нечук бунчалик майдалашган? Наҳотки, «исломий мутелик» халқ онгида шу қадар кенг томир ёзган бўлса? Иродаси темир, юраги арслон Турон ўғлонлари қани? Пошо бу саволларга дафъатан жавоб тополмасди. Дунёда кўп нарса ўзгаришга маҳкум бўлганидек, ўша замонларда кўпдан-кўп бухороликларнинг руҳи ва қонида аждодларидан қолган меросий ҳислатлар – ватаний ахлоқ, жасурлик, жанговорлик, гурур, маъруфий хурлик сингари ҳиссиётлар анча сусайган эди. Пошо охири ана шуни аниқ билди. У Бухородан жўнаб кетар экан, «Сиз туркистонликларнинг миллий қурашга тайёргарлигини йўқ, яқин вақтларда ҳам тайёрлана олмаяжаксизлар», – дея қўнғлидагини яширмасдан, очик айтганди. Ахир у илк баҳоргача Бухорода қолмоқчи, бу қадим шаҳарда Туркистон мужоҳидларидан вақиллар тўплаб, улкан бир анжуман ташкил қилмоқчи эди. Бу ҳам ниятлигича қолди.

«Анвар Пошо Бухорода қолиб ишларимиз билан шугулланганда эди, — дейди Усмон Хўжа, – бутун Туркистон миллий қувватларини ислоҳ қилиб ва янгидан оёқлантириб, хақиқий бир армияни яратган бўлурди. Чунки ўша кунларда у ердаги турклар орасида Анвар Пошо даражасида лаёқатли, тажрибали ва шухратли бир қўмондон ҳатто, Афғонистон, Ироқ, ҳуллас бутун ислом оламида ҳам йўқ эди. Масалан, 1921 йил декабрида руслар билан орамиз бузилганда, «Оҳ, ҳозир Анвар ёнимизда бўлсайди, бизга улуг маънавий қувват бўлиб қолмасдан, биз уни дарҳол бош қўмондон этиб сайлардик, деб қуйинган эдик».

Ҳақиқатда ҳам Анвар Пошо ўша давр ва мураккаб шароитда Туркистон аскарӣ ишлари учун зарур Шаҳс эди. Аммо унинг Туркистонга қелиши фақат совет маъмурлари, муаррихлари томонидан эмас, бошқа ганимлари томонидан ҳам нотўғри талқин этилиб, бу борада жуда кўп тухмат ва ёлгонлар тўқилгандир. У Балживондан хотинига ёзган охириги хатида шу тўғрида ҳам тўхталган: «Сен билурсанки, маним ҳақимда тухмат ташвиқотлар тарқатиб юрган бадбахт кимсаларнинг иддао этганларидек, бу олис диёрга (яъни Туркистонга – И.Х.) мол-дунё ахтариб, бой бўлмоқ ёки ўз ҳокимиятимни қурмоқ учун қелганим йўқ. Мени сендан узоқлаштириб, бу жойларга қелтирган Жаноби Ҳақнинг зиммамга юқлагани бир вазифадир...».

Рус – совет босқинчилари зулмидан туркистонлик қон-қариндошларини қалос айлашдек муқаддас қурашга ўз ҳиссасини қўшиш Анвар Пошо учун Виждон амри эди. У Фарғона, Шарқий Бухоро, Хива қўрбошиларини ягона бир жабуҳада бирлаштирмақ ва большевикларга қарши умумий, қучли қаракатни ташкил қилмоқ мақсадида Туркистонга

юз бурганди. Шу учун ҳам «Анвар Пошонинг Бухорода Туркистон тупрогига кадам кўйиши, Туркистоннинг хар томонида бўлганидек, Фаргонада ҳам кўрбошилар ва халк орасида кизгин меҳр билан каршиланди, истиклол максadini буюк мақсад харакатига айлантирди» (Али Бодомчи, 1917-1934 йиллар Туркистон миллий истиклол харакати ва Анвар Пошо, 1-жилд, 380-бет.)

Пошо Шаркий Бухорога келгач, Фаргонада бўлган турк зобитларидан Исмоил Хаккибейни ёнига чакиради. Унгача Пошонинг Бухорога келганлигини Афғонистон почта ходимлари оркали эшитган Фаргона кўрбошиларининг бош кўмондони, Амири лашкар Шерматбек Исмоил Хакки билан биргаликда Анвар Пошога ўз эхтироми ва богликлигини билдирмок учун Музаффархон мингбоши рахбарлигида бир хайъатни Шаркий Бухорога юборади. Анвар Пошо ундан Фаргона миллий мужодаласи хакида барча маълумотларни олгач, уни Кўлоб кўрбошиси Давлатмандбек хузурига жўнатади. Шу тарзда, унинг ташаббуси билан Бухоро ва Фаргона кўрбошилари ўртасида илк якинлашув ва учрашув бошланади.

1922 йил февраль ойида Анвар Пошо Шерматбекка махсус мактуб жўнатади. Хатда шундай сўзлар битилган эди:

«Мухатарам фидокор мужохид оркадошлар!
Жаноби Оллохнинг ёрдами билан дину имон душмани бўлмиш большевикларни Душанбе, Шўрчи, Сариосиё, Денов ва Кабодиёндан кувиб чикардик... Большевик кўшинларининг катта кисми Бойсун гарнизонида ўрнашиб олган. Бунга карши Дарбоз, Боботог, Денов, Коратог аскарларидан таркиб топган кўшинларимиз Бойсунни мухофаза этишга тайёрланмокдалар. Бойсунда мухораба давом этаётир. Иншооллох, якин орада бу туманни ҳам озод этажакмиз...» (Али Бодомчи, ўша асар, 384-бет).

Бундай зафарли юришлар совет хокимиятини, албатта, саросимага солиши табиий эди. Тарихий манбаларда кайд килинишича, Анвар Пошонинг Туркистон мужодала майдонига дадил харакатга киришиши давлатининг Шарк ва Туркистонда юритаётган сиёсати таназзулининг бошлангичи эди. 1922 йилнинг апрель ойига келиб, совет хокимияти Анвар Пошога сулх тузишни таклиф этади. Бу сулхга биноан Анвар Пошо Дарвоз, Коратегин, Кўлоб, Душанбе, Хисор сингари шахар ва туманларни бирлаштириб, ўз хохишига мувофик шаклда бир давлат барпо кила олиши эътироф этилганди. Факат битта шарт – Пошо Туркистон масаласига бошка аралашмаслиги керак эди. Анвар Пошо совет элчисига «Бутун рус аскарлари Туркистон тупрогидан чикиб кетгандан сўнг сулх хусусида гап бўлиши мумкин», деб жавоб кайтаради.

У 1922 йил 19 майда совет давлатига Озарбайжон совет жумхуриятининг раиси Наримон Наримонов оркали ультиматум юборади. Унда ҳам Туркистондан рус армияси зудлик билан олиб чикиб кетилиши талаб килинади. Аммо совет Иттифоки Коммунистик партияси марказий комитети бир кун олдин, яъни 1922 йил 18 майда Туркистон ва Бухоро масалалари тўгрисида янги бир карор кабул килади. Унда миллий истиклол курашига карши харбий тадбирлар билан бирга, ахоли орасида ташвикот-таргибот ишларини кучайтириш, шунингдек, Анвар Пошони инглизларнинг жосуси, Шарк халкларининг душмани сифатида таргиб килишга кўрсатма берилади. Лекин бу ёлгон ва

бўхтон таргиботлардан кўра, Иброхим лакайнинг бадгумонлиги, субутсизлиги ҳамда Фаргонадаги фидойи кучларнинг вақтида етиб кела олмаганлиги факат Анвар Пошонинг эмас, умуман, Туркистон миллий озодлик кураши такдирига нихоятда салбий таъсир кўрсатади. Шерматбек укаси Нурмухаммадбек бошчилигида икки минг кишилик кўшинни Анвар Пошога ёрдам учун Шаркий Бухорога юборади. Аммо шу воқеадан ўн икки кун ўтгандан кейин Шерматбекка укасидан хабар келади. Бу хабар кўрбошиларни гам-гуссага чўктирадиган бир машъум хабар бўлиб, унда Анвар Пошонинг Балживонда шахид бўлганлиги айтилган эди.

Ушбу воқеа Шерматбек хотираларида бундай хикоя килинади: «Шаркий Бухоро бизга 8 кунлик масофа эди. Нурмухаммад Шаркий Бухоронинг Лахши кишлогидан йўллаган хабардан Анвар Пошонинг шахид бўлганлигини билдик. Лекин мен ишонмасдим. Чунки бундан аввал ҳам 14 маротаба айти шундай гап таркалган эди. Лекин бир мунча фурсат ўтгач, Бухоро ила Фаргона худудида Нурмухаммад билан кўришгач, бу машъум хабар хақиқат эканлигига ишондим. Аччиқ Олма деган жойда хатми Куръон этиб, фотихалар ўкиб, катта-кичик ўртасида Пошонинг хотирасига хурмат бажо айладик. Гам-кулфат наинки бизни, тошу тупроғни ҳам куршаб олганди. Йигитларимизнинг фиғони кўкларга юксалди. Негаки, бизнинг раҳнамомиз ўлиб, умид юлдузимиз сўнганди. Толесизлигимизнинг аччигидан кимни дуоибад этишимизни, кимнинг бағрига ўзимизни ташлашни билмасдик...

Толесиз ватаннинг, толесиз Туркистоннинг изтироблари не замон тинажак, юзи не замон кулажак, тўккан конлари не замон курияжак?...

Туркистоннинг озодлиги Анвар Пошо билан баробар Балживонда кўмилди...»

Ана шу жойдан «Балживон» шеърининг юкорида бошланган тахлилини энди давом эттирса бўлади.

1922 йил 4 август Курбон байрамининг иккинчи куни Анвар Пошонинг Балживонда шахид бўлиши факат Шерматбекка ўхшаш кўрбошилар ёки «босмачилик» курашига бош кўшган мужохидларни зор какшатганмиди? Истиклол учун жангу жадал майдонларида от сурган кишиларгина унинг ўлимини умид ва озодлик юлдузининг сўниши сифатида кабул қилганмидилар? Йўқ, албатта. Рус-совет империяси зулмидан халос бўлишни орзу қилган хар бир виждони уйгоқ миллатпарвар ва эрксевар туркистонлик Анвар Пошони «XX аср Туркистон тарихида битилажак «Истиклол ишки»нинг рамзи» деб билган ва тан олгандир. Халкнинг илгор қисми онгида айти шундай ишонч пайдо бўлмаганида Чўлпон ҳеч қачон Анвар Пошонинг шахидлигини назарда тутиб, «Конлар йиглатди бизни бу хабар» демасди. Ва Балживонда тўқилган конларни – «Тарихнинг рангини» ўзгартирган кон дея ҳукм чиқармасди:

Тарихнинг рангини кўп конлар билан
Карайтган, тўлдирган бироқ Балживон
Энг сўнги умидни конга бўяган,
Ох, қандай хайрсиз замонлар келган!

«Энг сўнги умид» – бу нимага дахлдор умид? Ҳеч шак-шубҳа йўқки, бу – Чўлпон нигоҳида конга бўялган, унинг учун АРМОН бўлган «хайрсиз замонлар» ортда қолиб, бизнинг кўз ўнгимизда реал хақиқатга айланган ИСТИКЛОЛ ва МУСТАКИЛЛИК умиди

эди. Тарих чиндан ҳам ИСТИКЛОЛ орзуси ва МУСТАКИЛЛИК умидини конга белаганди. Лекин шу мукаддас орзу, шу буюк умид ўлмаслиги учун ўзбекнинг минг-минглаб жасур фарзандлари конидан, жонидан кечди.

Хуллас, «Шахидлар юзига томгувчи нурлар» канча замон ўтса ҳамки, кўнгилга илохий бир ёруглик ато этади. Хотирада наинки жафокаш Балживон, балки йирок «Мармара бўйлари, эдирна йўли... Карпат чўккилари, Траблус чўли, Берлин кўчалари» ҳам.

Иброхим Хаккул, “Бухоро хакикати”, 1995 йил, 27 декабрь.